

Μνήμων

Τόμ. 42 (2025)

Μνήμων

Juan Carmona-Zabala (επιμ.), Commodities in History. Theoretical Reflections and Empirical Case Studies

Καλλιόπη Γερωνυμάκη

doi: [10.12681/mnimon.45003](https://doi.org/10.12681/mnimon.45003)

Copyright © 2026

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γερωνυμάκη Κ. (2025). Juan Carmona-Zabala (επιμ.), Commodities in History. Theoretical Reflections and Empirical Case Studies. *Μνήμων*, 42, 307–314. <https://doi.org/10.12681/mnimon.45003>

και ερευνητικά προγράμματα ελληνικών και ξένων ακαδημαϊκών φορέων έχουν επίσης συμβάλει στον πολλαπλασιασμό των γνώσεών μας. Τα αποτελέσματα, νομίζω, είναι ελπιδοφόρα και εμπλουτίζονται διαρκώς, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, με την προσθήκη νέων αδημοσίευτων πηγών, αλλά και με τη χρήση νέων τεχνολογιών που επιτρέπουν τον ακριβέστερο γεωεντοπισμό οικισμένων θέσεων ή άλλων ανθρωπογενών παρεμβάσεων στον χώρο. Η Πελοπόννησος δεν είναι πλέον άγνωστη γη. Νομίζω όμως ότι η εργασία του Π. Τσακόπουλου έχει μια ιδιαιτερότητα. Καθώς η οπτική της κυριαρχείται από την έγνοια να κατανοήσουμε τι υπήρχε σε μια πόλη των οθωμανικών χρόνων, ποια ήταν η διάρθρωση και η πολεοδομική της μορφή, ο ανθεκτικός αναγνώστης που θα εκμεταλλευτεί το σύνολο των σελίδων της θα έχει αποκτήσει στο τέλος μια ολοκληρωμένη εικόνα των μορφολογικών χαρακτηριστικών που συγκέντρωναν κάποιοι τύποι πόλεων που, αν και μοιάζουν μακρινοί, ανήκουν στο κοντινό μας παρελθόν. Ωφελημένος θα βγει και ο αναγνώστης που θα επιλέξει να διαβάσει συγκεκριμένες σελίδες, θεματικά ή τοπικά προσδιορισμένες· το πλήθος των πληροφοριών και των εικονιστικών αναπαραστάσεων που περιλαμβάνονται, σίγουρα θα διευρύνουν και θα πλουτίσουν τις γνώσεις του. Ίσως σε κάποιους η ανάγνωση αφήσει στο τέλος και ένα αίσθημα πικρής νοσταλγίας για ένα κόσμο που χάθηκε, παρόλο που ο συγγραφέας δεν ωραιοποιεί το παρελθόν με διάφορες ευκαιρίες επισημαίνει και άσχημες όψεις του κόσμου εκείνου. Οπωσδήποτε όμως το ξεχωριστό αυτό βιβλίο, υπόδειγμα για τις δυνατότητες συνεργασίας ιστορικών και αρχιτεκτόνων, παρέχει τον εξοπλισμό κατανόησης της μορφής των αλλοτινών πόλεων του τόπου μας, ενώ δίνει και ερεθίσματα σκέψης για τις αιτίες της κατοπινής τους εξέλιξης.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Juan Carmona-Zabala (επιμ.), *Commodities in History. Theoretical Reflections and Empirical Case Studies*, Πέθυμνο, Institute for Mediterranean Studies, 2023, 403 σ.

Μπορούν τα εμπορεύματα να αποκτήσουν ρόλο πρωταγωνιστή στην ιστοριογραφία; Ο συλλογικός τόμος *Commodities in History. Theoretical Reflections and Empirical Case Studies*, τον οποίο επιμελήθηκε ο Ισπανός ιστορικός Juan Carmona-Zabala, απαντάει καταφατικά. Η ψηφιακή έκδοση αποτελεί μια ανθολογία μελέτης περιπτώσεων από την παγκόσμια ιστορία, με προσκεκλημένους νέους, κυρίως, ερευνητές από ελληνικά και ξένα Πανεπιστήμια (Κρήτης, Πάντειο αλλά και το Πανεπιστήμιο της California, της Georgia, του Toronto, του Linz στην Αυστρία, της Perugia και της Parma στην Ιταλία). Μέσα από την ιστορία διαφορετικών προϊόντων ο τόμος εξετάζει το πώς αναδύθηκαν αλυσίδες γεωργικών προϊόντων από την τοπική στην παγκόσμια καπιταλιστική αγορά,

προκειμένου να σφυγμομετρήσει την αλλαγή των κοινωνιών μέσα στον χρόνο. Παράλληλα, από την ανάλυση προκύπτουν ενδιαφέροντα συμπεράσματα για την οικονομία των αυτοκρατοριών, την οικογενειακή γεωργία και την εξέλιξη της αποικιοκρατίας και του εθνικισμού.

Ο Zabala διατυπώνει στην Εισαγωγή του τόμου πως τα εμπορεύματα αξίζει να εξετάζονται ως ξεχωριστή ιστορική κατηγορία για μια σειρά από λόγους. Πρώτον, γιατί αποτελούν κλειδιά ερμηνείας για να κατανοήσουμε κοινωνικές αλλαγές όπως η οριοθέτηση των σχέσεων εξουσίας στις αποικιακές αυτοκρατορίες ή η κατανομή της εργασίας. Δεύτερον, η μελέτη των εμπορευμάτων αποτελεί απαραίτητο κομμάτι για την κατανόηση και συγγραφή μιας παγκόσμιας ιστορίας του καπιταλισμού. Είναι ακριβώς η γεωγραφική εξάπλωση και διάδοση που φύσει χαρακτηρίζει τη διακίνηση εμπορευμάτων και επιτρέπει να μελετήσουμε συγκριτικά τις οικονομικές δομές του καπιταλισμού σε διαφορετικά κοινωνικά περιβάλλοντα, παραβάλλοντας, παραδείγματος χάριν, το εμπόριο σε πολιτείες των ΗΠΑ με περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τρίτον, τα εμπορεύματα επικοινωνούν ιστοριογραφικά με το πεδίο της περιβαλλοντικής ιστορίας, ισχυρίζεται ο Zabala. Εξάγοντας αξίες, τα εμπορεύματα ανακατατάσσουν κοινωνικές ισορροπίες στο σύστημα παραγωγής, αλλά ταυτόχρονα φέρουν τον σπόρο της αντίστασης σε περιβαλλοντικές επεμβάσεις και της αντίδρασης σε τεχνολογικές αλλαγές με αντίκτυπο στη φύση.

Προκειμένου να ερμηνεύσει τη σημασία των εμπορευματοποιημένων γεωργικών προϊόντων για την κατανόηση του καπιταλισμού στη Δύση, η έκδοση συνομιλεί με κλασικά έργα. Αφετηριακό σημείο στη συζήτηση για τα εμπορεύματα είναι το έργο του Καρλ Μαρξ. Ο φιλόσοφος είχε ασκήσει κριτική ενάντια σε όσους αγνόησαν τις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής που προκύπτουν από την παραγωγή εμπορευμάτων και, αντίθετα, εστίασαν στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους στην αγορά, με φετιχιστική, κατά τον ίδιο, διάθεση.¹ Ο Zabala

1. Η πρόσφατη ξένη εργογραφία συνδέει την εμφάνιση εμπορευμάτων, όπως το καλαμπόκι και η ζάχαρη, με την εξέλιξη των σύγχρονων παγκόσμιων εμπορικών δικτύων και ιδίως της γεύσης των καταναλωτών ως στοιχεία που εξηγούν την εξάπλωση του καπιταλισμού στη μακρά διάρκεια: Arturo Warman, *Corn and Capitalism: How a Botanical Bastard Grew to Global Dominance*, μτφρ. Nancy L. Westrate, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 2003· Suzanne Freiberg, *Fresh. A Perishable History*, Κέμπριτζ – Μασσαχουσέτη – Λονδίνο, Harvard University Press, 2009· Ulbe Bosma, *World of Sugar. How the Sweet Stuff Transformed Our Politics, Health and Environment over 2,000 Years*, Λονδίνο, Harvard University Press, 2023. Στον βαθμό που τα έργα αυτά παρουσιάζουν τα προϊόντα σε πρωταγωνιστικό ρόλο, ως τροχούς αλλαγής, φέρνοντας σε ρόλο δέκτη τους ανθρώπους που τα εμπορεύονται και τα καταναλώνουν, το πρόβλημα των μαρξιστικών ορίων του φετιχισμού φυσικά παραμένει. Ωστόσο, το έργο που έγραψε ο Sven Beckert για το εμπόριο βαμβακιού, το 2014, είναι περισσότερο προσανατολισμένο στην κοινωνική διαπάλη μεταξύ σκλάβων, γαιοκτημόνων, εργοστασιαρχών, εμπόρων και κρατικών λειτουργών: Sven Beckert, *Empire of Cotton: A New History of Global Capitalism*, Λονδίνο, Penguin Books, 2015.

COMMODITIES IN HISTORY

THEORETICAL REFLECTIONS
AND EMPIRICAL CASE STUDIES

edited by

Juan Carmona-Zabala

FOR H

συμφωνεί με τον Μαρξ, αλλά τονίζει πως, πράγματι, αφού περάσουμε το στάδιο ανάλυσης των γενικών χαρακτηριστικών του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος, βρισκόμαστε μπροστά στις ιδιαιτερότητες και διαφορές χρήσης των εμπορευμάτων. Αυτές οι διαφοροποιήσεις ανάμεσα στα εμπορεύματα είναι αποκλυπτικές, καταλήγει, για να κατανοήσουμε την κοινωνική δυναμική που τις παράγει. Ο τόμος επομένως παρουσιάζει διαφορετικά εμπορεύματα, με απώτερο σκοπό να αναλύσει κοινωνικές και πολιτικές οσμήσεις που προκύπτουν από την εμπορική τους διακίνηση.

Ένα σχόλιο για την ιστορικότητα των όρων είναι απαραίτητο για να εντάξουμε ιστοριογραφικά το εγχείρημα. Στο πεδίο της ανθρωπολο-

γίας και της σημειωτικής, οι έννοιες «commodities» και «commodification» έγιναν αντικείμενο συζήτησης από τα μέσα της δεκαετίας 1970. Το γεγονός ότι η εμπορευματοποίηση («commodification») δεν είναι μια στατική διαδικασία, αλλά τα προϊόντα μεταμορφώνονται από αγαθά σε εμπορεύματα και αντιστρόφως, αντανακλά τη σύμπλευση των συγγραφέων με τη σκέψη του Karl Polanyi. Ακόμη, πολλές από τις αναλύσεις του τόμου προσεγγίζουν τα εμπορεύματα μέσα από την ανάλυση καθεστώτων διατροφής (Food Regime Analysis), στα χνάρια των Harriet Friedmann και Philip McMichael.² Εδώ, η εναλλαγή καθεστώτων διατροφής βασίζεται στην παραδοχή ότι το καπιταλιστικό κεφάλαιο αναδιοργάνωσε τη γεωργία, δίνοντας στις βιομηχανικές επενδύσεις και την τεχνική εξειδίκευση τον πρωταγωνιστικό ρόλο, σε βάρος των εθνικών πολιτικών και των καλλιεργητικών πρακτικών αυτοκατανάλωσης.

Ορισμένοι συγγραφείς χρησιμοποιούν τα πιο πρόσφατα σχήματα των παγκόσμιων αλυσίδων εφοδιασμού (Global Commodity Chains), τα παγκόσμια δίκτυα παραγωγής (Global Production Networks), για να καταδείξουν πώς διαμορφώθηκαν εμπορικές στρατηγικές, πολιτικές τιμών αλλά και νοοτροπίες

2. Harriet Friedmann – Philip McMichael, «Agriculture and The State System: The Rise and Decline of National Agricultures, 1870 to The Present» *Sociologia Ruralis* 29/2 (1989), σ. 93-117, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.1989.tb00360.x>

επιχειρηματικότητας ανά περίπτωση. Στις αρετές του έργου προσμετράται το ότι προσεγγίζει την ιστορία των εμπορευμάτων προσκαλώντας μαζί τις διεθνείς με τις ελληνικές ιστοριογραφικές προσεγγίσεις. Το αποτέλεσμα είναι αναγεωτικό για να κατανοήσουμε την προσαρμογή διαφορετικών εμπορευμάτων ταυτόχρονα στο επίπεδο των τοπικών κοινωνιών και των παγκόσμιων αγορών. Όσον αφορά την ελληνική ιστοριογραφία, η ανανέωση αυτή επιτρέπει να παρατηρήσουμε την ελληνική αγροτική παραγωγή ως μέρος μιας διευρυμένης εμπορευματικής γεωγραφίας.

Τα διαφορετικά κεφάλαια υιοθετούν σημεία από όλες τις παραπάνω ερμηνευτικές προτάσεις και εξετάζουν μια ποικιλία εμπορευμάτων, αντί για ένα και μόνο προϊόν. Ο τόμος διαιρείται σε πέντε θεματικούς άξονες, με βάση όχι το είδος του εμπορεύματος αλλά το θεσμικό πλαίσιο που συνδέει τις ιστορίες διαφορετικών εμπορευμάτων.

Η πρώτη θεματική ενότητα του βιβλίου αφορά τα αποκαλούμενα «Καθεστώτα εμπορευμάτων». Τα δύο κεφάλαια που το αποτελούν, συζητούν το πώς τα αγαθά αποκτούν ανταλλακτική αξία και καθίστανται εμπορεύματα, αποκτώντας «κοινωνική ζωή» με βάση τη διατύπωση του ανθρωπολόγου Arjun Appadurai. Η σόγια και ο καπνός εξετάζονται έτσι σε δύο χωριστά κεφάλαια ως προϊόντα κοινωνικής πραγμάτευσης, τα οποία μεταβαίνουν από ένα καθεστώς αξίας σε ένα επόμενο. Η είσοδος της σόγιας στο εμπόριο ερμηνεύεται μέσα από τον συνδυασμό των θεωριών Food Regime Analysis / Actor-Network Theory από τους Ernst Langthaler, Maximilian Martsch και Gabriel Tober. Κύριο μέσο τους είναι η ερμηνεία της κρατικής πολιτικής αλλά και η διείσδυση της αγροτικής τεχνολογίας στα οικοσυστήματα καλλιέργειας. Για τον καπνό ο ίδιος ο Zabala διακρίνει τέσσερα διαδοχικά καθεστώτα αξίας, από το 1871 έως το 1981: από καλλιέργεια κέρδους τον 19ο αιώνα μετατράπηκε σε καλλιέργεια προστατευτισμού για τα νοικοκυριά στις Νέες Χώρες κατά τον Μεσοπόλεμο, ενώ στη συνέχεια έγινε κίνητρο για τη συσσώρευση σκληρού νομίσματος (1945-1957) και τελικά υπήρξε προϊόν που επιδοτήθηκε αδρά, προκειμένου να διασφαλιστεί η διατήρηση των καλλιεργητών στο επάγγελμα (1957-1981). Η αξία εδώ δεν περιορίζεται σε οικονομικά κριτήρια· αφορά τη δημογραφική μεταμόρφωση της υπαίθρου, τον κοινωνικό ρόλο της οικογένειας και τελικά το πολιτισμικό φορτίο που αυτή φέρει.

Η δεύτερη ενότητα του τόμου («Εμπορεύματα και Αυτοκρατορίες») καταπιάνεται με την εμπορευματοποίηση στο περιβάλλον των αυτοκρατοριών, ιδιαίτερα της Οθωμανικής, της Βρετανικής αλλά και των ΗΠΑ στο παγκόσμιο στερέωμα. Αξιοσημείωτη είναι η συνεισφορά του Atar David, ο οποίος επιχειρεί να συγκρίνει τη γεωπολιτική κατάσταση των δύο «αυτοκρατοριών γης» (Οθωμανικής και Αμερικανικής) μέσα από την εκμετάλλευση των χουρμάδων. Ο David παρατηρεί πως βλέποντας τα εδαφικά τους σύνορα να περιορίζονται, οι δύο Αυτοκρατορίες αναδιέταξαν τη χωρική οργάνωση των καλλιεργειών

τους, προσπαθώντας να τις μετατρέψουν σε κερδοφόρες «καλλιέργειες μετρητών» (cash crops). Όπως για τον Zabala, έτσι και για τον Siddharth Sridhar, η αγορά του καουτσούκ παραπέμπει στην έννοια του Appadurai περί κατασκευής καθεστώτων αξίας μέσα από την πολιτική που άσκησαν τα βρετανικά, ολλανδικά και γαλλικά καρτέλ εμπορίου στον Κόλπο της Βεγγάλης, στον τομέα ενοικίασης γης για την παραγωγή ελαστικών. Η Βρετανική Αυτοκρατορία διατήρησε την ανταγωνιστικότητά της εφαρμόζοντας έναν νομικά επικυρωμένο «αυτοκρατορικό προστατευτισμό» που ευνοούσε τις δασμολογικές προτιμήσεις μεταξύ αποικιών και μητρόπολης. Τα δύο κεφάλαια συμπεραίνουν πως η οικονομική αναπροσαρμογή των Αυτοκρατοριών μετέβαλε τις κοινωνικές σχέσεις, παρότι η ανάλυσή τους δεν προχωρά στην περιγραφή αυτής της μεταβολής στο σώμα της κοινωνίας.

Ακολουθεί μια τρίτη θεματολογία με τον τίτλο «Καταστατικά εμπορευμάτων». Εδώ ο Semih Gökatalay εξηγεί τη διαδικασία μέσα από την οποία οι αρχές της Τουρκίας βάπτισαν το πορτοκάλι («εθνικό») εξαγωγικό εμπόρευμα κατά τη δεκαετία του 1930. Ενώ η χώρα επιχειρούσε να εξάγει τα πορτοκάλια ως τμήμα της εθνικής της ταυτότητας, στο εσωτερικό της διαμόρφωσε το πλαίσιο μέσα στο οποίο εκδηλώθηκαν οι ταξικές συγκρούσεις γύρω από τις ομάδες παραγωγής και κατανάλωσης αυτών των προϊόντων στην πρώιμη ρεπουμπλικανική περίοδο. Οι συγκρούσεις αφορούσαν ουσιαστικά την αδυναμία μετάβασης των παραγωγών και των συνεταιρισμών τους στην καπιταλιστική παραγωγή των πρότυπων ποικιλιών που είχαν εισαχθεί από την Παλαιστίνη. Οι μεσάζοντες ήταν σε θέση να ελέγχουν τη διάθεση της παραγωγής και να αποκομίσουν τα περισσότερα εμπορικά οφέλη. Ο συγγραφέας συνδυάζει αρμονικά τις αντιδράσεις των εμπλεκόμενων φορέων στον τύπο και τα θεσμικά όργανα με τις στατιστικές μετρήσεις των εξαγωγών, για να αποτυπώσει την αγορά του πορτοκαλιού. Από την άλλη πλευρά, ο Drew Swanson αναλύει το διαφορούμενο καταστατικό που διέπεε την εμπορεία κυνηγιού άγριων θηραμάτων στις ΗΠΑ μέσα από μια ανάλυση που πλησιάζει την πολιτισμική ιστορία και την ιστορία των νοοτροπιών. Τον ενδιαφέρει περισσότερο ότι το αξιακό σύμπαν καθιστούσε μη κατακριτέα την εμπορεία θηραμάτων, ως συμπληρωματική αποικιακή δραστηριότητα. Τα έσοδα από το άγριο κυνήγι τροφοδοτούσαν το εμπόριο σκλάβων πριν από το 1900, ενώ, εκτός από το δέρμα, η κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου κατέστησε το κρέας εύκολη πηγή πλουτισμού για τους θηρευτές. Από τις αρχές του 20ού αιώνα, όταν η άγρια ζωή απειλήθηκε με εξαφάνιση, η μαζική εμπορεία των ζώων εγκαταλείφθηκε και διαδόθηκε η αποκόμιση κερδών από το ίδιο το κυνήγι ως ασχολία. Το κυνήγι στην άγρια φύση στηλιτεύτηκε για περιβαλλοντικούς λόγους. Η κοινωνική κατακραυγή στράφηκε ενάντια σε θηρευτές ή πήρε φυλετικές διαστάσεις καταδικάζοντας φτωχότερες ομάδες Αφροαμερικάνων για παρανομία. Σε άλλες περιπτώσεις, Αμερικάνοι επιχειρηματίες και αθλητές υγείας προσέλκυσαν πελάτες για κυνήγι σε ειδικά διαμορφωμένες

φάρμες, όπου τα άγρια ζώα εκτρέφονταν επιτόπου. Ο Swanson υπογραμμίζει τη συχνά αγνοημένη σημασία του αξιακού κώδικα που περιβάλλει τα εμπορεύματα, τις μεταλλαγές του αλλά και τη διάδοσή του: σήμερα το άγριο κυνήγι έχει διαμορφωθεί παγκοσμίως γύρω από το καταναλωτικό μοντέλο που δημιουργήθηκε στις ΗΠΑ.

Στην τέταρτη ενότητα παρουσιάζονται τα εμπορεύματα μέσα από το πρίσμα της οικονομικής ανάπτυξης, του εκσυγχρονισμού (Economic development). Οι Manuel Vaquero Piñeiro και Luciano Maffi ασχολούνται με τον γεωγραφικό «δρόμο εμπορίου» του σκληρού σιταριού, αναζητώντας τις συναλλαγές της Ιταλίας με τις αγορές της Μαύρης Θάλασσας. Οι δύο ερευνητές θεωρούν πως το σχήμα «κέντρο-περιφέρεια» αλλάζει, όταν εξετάζει τη γεωγραφία κάθε εμπορεύματος ξεχωριστά: όσον αφορά την αγορά σκληρού σιταριού, η Ιταλία ήταν «κέντρο» και όχι «περιφέρεια» στα τέλη του 19ου αιώνα. Στη συνέχεια συνδέουν την εμπορική ανάπτυξη με τη μεταμόρφωση της αγροτικής παραγωγής, δηλαδή τις μεθόδους καλλιέργειας, τις εμπορευόμενες ποικιλίες αλλά και τις τιμές που αυτές έλαβαν. Αρχικά ανασυνθέτουν τις οικονομικές παραμέτρους, αλλά το δεύτερο μέρος του κεφαλαίου το αφιερώνουν τόσο στις πολιτικές διαπραγματεύσεις μεταξύ Ιταλίας και Ρωσικής Αυτοκρατορίας, όσο και στις αντιδράσεις των ενδιαφερόμενων ομάδων από την κοινωνική βάση (π.χ. Ιταλοί και Ιταλοεβραίοι έμποροι και εφοπλιστές). Το ακόλουθο κεφάλαιο των Zabala και Τρύφωνα Λεμοντζόγλου μελετά τη μεταμόρφωση επτά αντιπροσωπευτικών εμπορευματικών καλλιεργειών στη μεταπολεμική Ελλάδα (σιτάρι, καπνός, βαμβάκι, ντομάτες, πατάτες, λεμόνια, πορτοκάλια). Η ανάλυση είναι περισσότερο προσανατολισμένη στην ποσοτική ιστορία. Μεθοδολογικά απομακρύνεται αρκετά από την «κοινωνική ζωή» των εμπορευμάτων, γιατί περιγράφει τις αλλαγές του ελληνικού καλλιεργητικού τοπίου με βάση τα στατιστικά δεδομένα, χωρίς τον άμεσο συσχετισμό τους με κοινωνικούς παράγοντες όπως π.χ. τα αίτια της εκτεταμένης αγροτικής εξόδου των δεκαετιών 1960 και 1970. Εντούτοις, τα στοιχεία που παρουσιάζει αποτελούν μια στέρεη βάση για να συζητήσουμε τη δυναμική απορρόφησης εργατικών χεριών στις καλλιέργειες, απαντώντας εμμέσως στο ζήτημα ενός εκσυγχρονιστικού προγράμματος που δεν εφαρμόστηκε ποτέ ολοκληρωμένα στο σύνολο της ελληνικής γεωργίας.

Τέλος, η πέμπτη και τελευταία ενότητα καταπιάνεται με τις γεωγραφίες παραγωγής και διακίνησης του καπνού. Το θέμα χαίρει ιδιαίτερης προσοχής στην προϋπάρχουσα ελληνική ιστοριογραφία, καθώς το ζήτημα των ελληνικών καπνών έχει θεωρηθεί ως κατεξοχήν αρμός σύνδεσης της οικογενειακής εργασίας με την καπιταλιστική αγορά στις Νέες Χώρες, χωρίς να απαιτείται δαπάνη εκσυγχρονισμού. Όμως ο τόμος δεν το τοποθετεί αυστηρά μέσα σε ένα ελληνοκεντρικό πλαίσιο. Η εστίαση αφορά εδώ τις αλυσίδες εφοδιασμού και τα δίκτυα παραγωγών καπνού στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Ο Kaleb Herman Adney αναλύει τις «κοινωνικές ζωές του καπνικού χρέους» ως παράγοντα

μεταβολής εσωτερικών κοινωνικών ιεραρχιών στην Τουρκία, την Αίγυπτο, τη Βουλγαρία και την Ελλάδα, κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα. Η δημιουργία αξίας των εμπορευμάτων ορίζεται εδώ μέσα από τοπικές πιστωτικές πρακτικές και επιχειρηματικές νοοτροπίες, όπως προκύπτουν από τη μελέτη τραπεζικών και κρατικών αρχείων. Ο Νίκος Αλέξης μελετά την περίπτωση της εμπορικής πολιτικής των εσωτερικών καπνών κατά τη δεκαετία του 1960 ως τμήμα των εν τη γενέσει Global Production Networks (GNP) που συνέδεσαν την Ελλάδα με τις αμερικανικές εταιρείες καπνού. Ο Αλέξης εξηγεί με ποιους τρόπους η κρατική πολιτική προσπάθησε να προσαρμόσει (αντόπιες ποικιλίες) στις απαιτήσεις του διεθνούς ανταγωνισμού για αυστηρά προκαθορισμένα ποιοτικά κριτήρια. Ο Δημήτριος Στεργιόπουλος συμπληρώνει το κεφάλαιο του Αλέξη παρουσιάζοντας τις στρατηγικές επιλογές που επιστράτευσε το ελληνικό κράτος για να καταστήσει τον καπνό ανταγωνιστικό στις εξωτερικές αγορές, και ιδιαίτερα την αμερικάνικη και την κοινοτική αγορά της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ). Τα τρία αυτά κεφάλαια ολοκληρώνουν την προηγούμενη προσέγγιση του ίδιου του Zabala σχετικά με την ύπαρξη τεσσάρων καθεστώτων αξίας καπνού στο ελληνικό κράτος. Χρήσιμη θα ήταν μια συνολικότερη ερμηνεία για τον καπνό στο τέλος της ενότητας, ιδιαίτερα σε σχέση με τον ρόλο που οι θεσμικές πηγές ανακατευθύνουν ιστοριογραφικά τα εμπορεύματα προς μια κοινωνική ιστορία. Το αν η συγγραφή της τελευταίας είναι δυνατή παραμένει ως ένα ερώτημα προς περαιτέρω διερεύνηση.

Χρειάζεται βεβαίως να επισημάνουμε πως απουσιάζει μια εξήγηση σχετικά με το σκεπτικό της διαίρεσης του βιβλίου στις παραπάνω ενότητες. Σε όλα τα κεφάλαια, τα εμπορεύματα παραπέμπουν άμεσα ή έμμεσα σε κοινωνικές ανακατατάξεις και αυτό το πετυχαίνουν περίφημα μέσα από τα συμβατικά αρχειακά εργαλεία των θεσμικών οργάνων, των τραπεζών των επιχειρήσεων και του τύπου. Ωστόσο, η δομή του έργου δεν αποκαλύπτει ποιοι μεθοδολογικοί αρμοί συνδέουν οργανικά μεταξύ τους τα κεφάλαια, πέραν της ανάγκης για μια πανοραμική παρουσίαση των ερμηνειών στο πεδίο της ιστορίας των εμπορευμάτων στην Εισαγωγή. Από αυτή την άποψη χρήσιμη θα ήταν η διατύπωση συμπερασμάτων εν είδει πλοηγού για τη μελλοντική έρευνα που θα συνδέει τα γεωργικά προϊόντα με το εμπόριο και τις κοινωνικές αλλαγές.

Χρήσιμος θα ήταν, τέλος, ο λεπτομερής συσχετισμός με την παράλληλη ανάπτυξη των οικονομιών της Σοβιετικής Ένωσης (ΕΣΣΔ) και της Ασίας, και η αλληλεπίδρασή τους με το καπιταλιστικό σύστημα της Δύσης. Προκειμένου να κατανοηθούν οι γεωγραφίες διακίνησης των αγαθών, χρειάζεται να κατανοηθεί όχι μόνο το οικονομικό αλλά και το πολιτισμικό αποτύπωμα των εμπορικών συστημάτων που ανέπτυξαν οι πολυεθνικές αυτοκρατορίες και μετέπειτα η ΕΣΣΔ. Ενώ η διεθνής βιβλιογραφία για την «οικονομική μεγέθυνση» (economic growth) του εμπορίου στον δυτικό πολιτισμό ολοένα αυξάνεται, εφόσον αφορά και το οικονομικό σύστημα της ΕΣΣΔ (παραγωγισμός), θα έπρεπε να

εξετάζεται συνθετικά, μάλλον, παρά εγκλωβισμένη σε μια οπτική ψυχροπολεμικού διπολισμού. Οι διάσπαρτες αναφορές δεν αρκούν για να καλύψουν το κενό: χρειάζεται να επεκτείνουμε τα πολιτισμικά σύνορα του εμπορίου, μελετώντας ποιες μορφές πήρε το θεμελιώδες μοτίβο της εξαγωγικής εξάπλωσης σε διαφορετικά οικονομικά συστήματα.

Αυτή η έλλειψη δεν αφορά απλώς τον παρόντα τόμο, αλλά την παγκόσμια ιστοριογραφία που προτάσσει ως κέντρο αναφοράς την καπιταλιστική οικονομία. Ενδιαφέρον ερώτημα εξακολουθεί να είναι, όπως υπενθύμιζε παλαιότερα ο οικονομολόγος Giovanni Arrighi, όταν έγραφε τον *Άνταμ Σμιθ στο Πεκίνο*, πώς αποτυπώνει η ιστοριογραφία των εμπορευμάτων τη λεγόμενη *Μεγάλη Απόκλιση Κίνας και δυτικών οικονομιών* ή, ακόμη, τι δεν έχουμε κατανοήσει για τον εμπορικό ανταγωνισμό των τελευταίων με την ΕΣΣΔ.³ Τέλος, η ιστοριογραφία δεν έχει ακόμα στρέψει το βλέμμα της στα αγαθά εκείνα που έμειναν συμβιωτικά κρυμμένα μέσα στις οικονομίες αγοράς. Τα αγαθά, πριν «αποκτήσουν ζωή» ως εμπορεύματα, συγκρότησαν ολόκληρα συστήματα αξιών σε κοινωνίες που διατήρησαν μακροχρόνιους άδηλους πόρους όντας μέρος της καπιταλιστικής αγοράς (π.χ. το έλαιο καράμπασι). Ακόμη και σήμερα στο εσωτερικό της ευρωπαϊκής ιστοριογραφίας η έρευνα στρέφεται σπανιότερα στην οικιακή οικονομία ή την οικονομία των νομάδων, για να ανιχνεύσει τις νοοτροπίες όσων παράγουν έξω από τα χαρτογραφημένα δίκτυα εμπορίου.

Η έκδοση του Zabala τολμά τη σύνδεση ιστοριογραφικών ερμηνειών από διαφορετικές γωνιές του κόσμου. Η μεθοδολογική προσπάθεια των συγγραφέων να σπάσουν τα φράγματα της εθνικής ιστοριογραφίας και να βαδίσουν μεθολογικά σε μια κοινή συζήτηση οδηγεί σε πλούσια και πρωτοπόρα ερευνητικά πορίσματα. Ιδωμένα ως σύνολο, τα κεφάλαια ανοίγουν νέους ορίζοντες στη μελλοντική έρευνα μιας παγκόσμιας ιστορίας του καπιταλισμού. Το έργο αποδεικνύει άλλωστε πως οι διεθνείς ερμηνευτικές διαδρομές στην ιστορία των εμπορευμάτων μπορούν να συνδυαστούν με τη θεματολογία των εθνικών ιστοριών, για να προχωρήσουν στη διατύπωση ενός νέου μεθολογικού παραδείγματος.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΓΕΡΩΝΥΜΑΚΗ

3. Giovanni Arrighi, *Ο Άνταμ Σμιθ στο Πεκίνο*, μτφρ. Αλεξάνδρα Λυμπεροπούλου – Σπύρος Κακουριώτης, Αθήνα, Κουκίδα, 2021 (τίτλος πρωτοτύπου: *Adam Smith a Pechino. Genealogie del ventunesimo secolo*, Μιλάνο, Feltrinelli, 2008).